

УДК 94(477.74)

Цубенко Валерія

**ФОРМУВАННЯ, ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ,
ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ІСТОРИЧНИХ КЛАДОВИЩ М.
ОДЕСИ**

У статті на базі широкого кола архівних джерел досліджено різноманітні аспекти історії Першого (Старого) Одеського кладовища, що розділялося на окремі ділянки за віросповіданням покійного на Християнське, Іудейське, Караїмське, Магометанське, а також мало відокремлені земельні ділянки для поховання самогубців, загиблих від чуми і військовослужбовців. Висвітлено особливості конфесійних («етнічних») кладовищ. Встановлено, що Перше (Старе) Одеське кладовище фактично з'явилося на міських планах лише з другої половини 1820-х років і було знищене в 1935 р. На початку ХХ ст. на території Першого (Старого) Одеського кладовища розміщувалися: притулок для бідних і храм Всіх Святих з бібліотекою, будинок для притча, приміщення для відспівування жебраків, каплиця, приміщення для працівників кладовища, ділянки для англіканської, лютеранської, реформаторської общин.

Ключові слова: Перше (Старе) Одеське кладовище, план, територія, поховання, ділянка землі, приміщення, будівництво.

Цубенко Валерія

**ФОРМИРОВАНИЕ, ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ,
ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ИСТОРИЧЕСКИХ КЛАДБИЩ Г.
ОДЕССЫ**

В статье на базе широкого круга архивных источников исследованы различные аспекты истории Первого (Старого) Одесского кладбища, которое разделялось на отдельные участки по вероисповеданию покойного на Христианское, Иудейское, Караимское, Мусульманское, а также имело отделены земельные

участки для захоронения самоубийц, погибших от чумы и военнослужащих. Освещены особенности конфессиональных («этнических») кладбищ. Установлено, что Первое (Старое) Одесское кладбище фактически появилось на городских планах только со второй половины 1820-х годов и было уничтожено в 1935 г. В начале XX в. на территории Первого (Старого) Одесского кладбища размещались: приют для бездомных и храм Всех Святых с библиотекой, дом притча, помещения для отпевания нищих, часовня, помещения для работников кладбища, участки для англиканской, лютеранской, реформатской общин.

Ключевые слова: Первое (Старое) Одесское кладбище, план, территория, захоронения, участок земли, помещения, строительство.

Tsubenko Valeriia

FORMATION, TERRITORIAL ALLOCATION, FUNCTIONAL STRUCTURE OF HISTORIC CEMETERIES IN ODESSA

Various aspects of the history of the First (Old) Odessa cemetery are studied in the article on the basis of wide range of archival sources. The cemetery was divided into Christian, Jewish, Karaite and Muslim sections in accordance with the confession of a decedent, and had separate grounds for the burial of suicides, the victims of the plague and soldiers. The peculiarities of confessional (ethnic) cemeteries are considered. It is determined that the first (old) Odessa cemetery actually had appeared in city plans only beginning from the second half of the 1820s and was destroyed in 1935. The following objects were located in the territory of the First (Old) Odessa cemetery in the early twentieth century: a shelter for the homeless, the Church of All Saints with a library, a clergy house, burial service facilities for the poor, a chapel, rooms for cemetery workers, grounds for the Anglican, Lutheran, Reformed communities.

Keywords: The first (old) Odessa Cemetery, plan, territory, burial places, ground, premises, construction.

Постановка проблеми: Некрополі – історичні кладовища, що зберігають пам'ятки матеріальної культури минулого. «Історичне

кладовище є невід'ємною частиною культурної спадщини і являє собою комплексний пам'ятник, що вимагає комплексного дослідження ...» [17, с. 136]. Комплексне вивчення потребує ставлення до поховань як до об'єктів одночасно матеріальної і духовної культур. Так як традиції поховання дуже консервативні, надгробні пам'ятники дозволяють судити про погребально-поминальну обрядовість.

Саме кладовище, в цілому, є пам'яткою містобудування, а окремі могили і надгробки відносяться до пам'яток історії, мистецтва та архітектури. Комплексне вивчення історичних кладовищ дає досліднику інформацію про час виникнення кладовища, про типи і художні особливості надгробків, про людей, там похованих, про їх соціально-економічне становище. Крім того, тексти надгробків є найціннішим історичним і літературним джерелом. Отже, актуальність теми дослідження обумовлена недостатньою розробкою і необхідністю її переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що питання про Перше (Старе) Одеське кладовище висвітлювалося в літературі. Спроба звести воедино дані численних приватних досліджень, а також узагальнити значний обсяг архівних джерел здійснюється вперше. Звідси і особлива увага до деталей і приватних питань; переважання фактичного матеріалу над теоретичними побудовами. Слід зазначити, що досліджувалися далеко не всі аспекти даної теми.

Узагальнюючі роботи, присвячені ролі некрополя у культурі та світі уявлень Європи, створені французькими вченими Ф. Ар'єсом, М. Вовелем та іншими дослідниками. У 1999 р. вийшла друком монографія В. І. Голованя «Некрополь Одеси» [2]. У 2012 р. з'явилася нова праця, що має авторську концепцію щодо виникнення і функціонування Першого (Старого) Одеського кладовища. Написана книга найвідомішими істориками, одеситами – краєзнавцями Олегом Губарем і Михайлом Пойзнером на підставі матеріалів, напрацьованих з 1928 по 1934 рр. Володимиром Смирновим. У книзі детально описуються формування та еволюція Першого (Старого) кладовища міста Одеси, на якому були поховані такі відомі в місті персони.

Документи з нашої проблематики містяться у фондах Державного архіву Одеської області: «Одеський Будівельний комітет. 1802–1870 рр.» (Ф. 59), «Канцелярія Одеського градоначальника.

1803–1919 рр.» (Ф. 2). Цей комплекс документів показує землеволодіння для окремих ділянок кладовища за віросповіданнями, благоустрій, будівництво кладовищенської церкви Всіх Святих, притулку для бідних, культових та інших кладовищенських будівель, ремонт огорожі, улаштування окремих ділянок для самогубців і військовослужбовців, чумних кладовищ, кошториси будівельних робіт, матеріали судочинства, особливості організації поховального церемоніалу та ритуального обслуговування.

Дослідницький інтерес привернув увагу також до незначного комплексу картографічних матеріалів, планів, що зберігаються у дореволюційних фондах ДАОО. Вони відображають планувальні особливості населених пунктів, відіграють важливу методологічну роль у дослідженні системності землекористування, дозволяють дослідити ступінь комплексності, потенціал розвитку і показати географічне розташування, розвиток будівництва у місті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: Комплексний аналіз різноманітних аспектів історії Першого (Старого) Одеського кладовища, висвітлення особливостей конфесійних («етнічних») кладовищ.

Постановка завдання: визначити основні періоди в ході формування конфесійних («етнічних») кладовищ; відстежити облаштування і зміни території, архітектурний вигляд (надгробки, епітафії) Першого (Старого) Одеського кладовища; з'ясувати обставини завершального етапу існування Першого (Старого) Одеського кладовища.

Виклад основного матеріалу дослідження: Із заснуванням і розвитком міста Одеси невід'ємно пов'язані виникнення і існування місць, де ховали людей різних національностей, віросповідань, соціального статусу.

Старе міське кладовище було закладене в 90-х рр. XVIII ст. на вулиці Преображенська для поховання жителів міста Одеси. Воно розділялося на окремі ділянки за віросповіданням покійних на Християнське, Іудейське, Караїмське, Магометанське, а також мало відокремлені частини для поховання самогубців, загиблих від чуми і військовослужбовців. З часом територія цих ділянок була з'єднана в одне кладовище, що стали називати Старим або Першим кладовищем міста Одеси.

Освоєння території Першого (Старого) Одеського кладовища починається 1802 р. 24 січня 1802 р. було підтверджено пільги (даровані Одесі 2 жовтня 1795р.) про розподіл міської землі терміном на 25 років. Кількість землі, що належала місту, розподілялася до 50 десятин на одну особу [20, с. 195].

На ранніх планах міста Одеси територія Першого (Старого) Одеського кладовища не лише не позначена, а й показана як місце під майбутню забудову житловими кварталами. Отже, на початок 1800-х рр. будівельники не мали однозначного уявлення про використання цієї території.

Перше (Старе) Одеське кладовище розподілялося, перш за все, за конфесійними ознаками (мусульманське, християнське, єврейське, караїмське). Також поховання здійснювалися за соціально-культурними і віковими ознаками (для знатних осіб або компактні дитячі поховання), ідеологічними. У зв'язку з окремими історичними подіями здійснювалися поховання військовослужбовців, поховання специфічного призначення (епідемічного характеру, з конфесійними відхиленнями) та інші.

У ході формування території Першого (Старого) Одеського кладовища значну роль мала та обставина, що корінне населення регіону, яке сповідувало християнство (переважно православ'я), завжди відрізнялося толерантністю і доброзичливістю до сусідніх національних меншин. За період свого існування площа кладовища постійно збільшувалася. Спочатку на території Першого (Старого) Одеського кладовища було відведено земельні ділянки під Караїмське, Єврейське, Магометанське кладовища і для поховання самогубців.

Перша згадка про Старе єврейське кладовище з'явилася у 1829 р. Є свідчення, що земля була виділена герцогом А.-Ж. Рішельє у 1803 р. [8, арк. 25].

5 травня 1836 р. до Одеського Будівельного комітету надійшло клопотання від керівництва одеського братства Єврейської громади про розширення території кладовища і будівництво стіни Єврейського кладовища вздовж межі з християнським [12, арк. 1].

У 1821 р. було прийнято рішення про відведення земельної ділянки на території міського кладовища для поховань Караїмської громади. У червні 1831 р. до Одеського Будівельного комітету надійшло прохання від Одеської Караїмської громади про видачу

копії резолюції 1821 р. про відведення землі під Караїмське кладовище (рис. 1) [6, арк. 1–2].

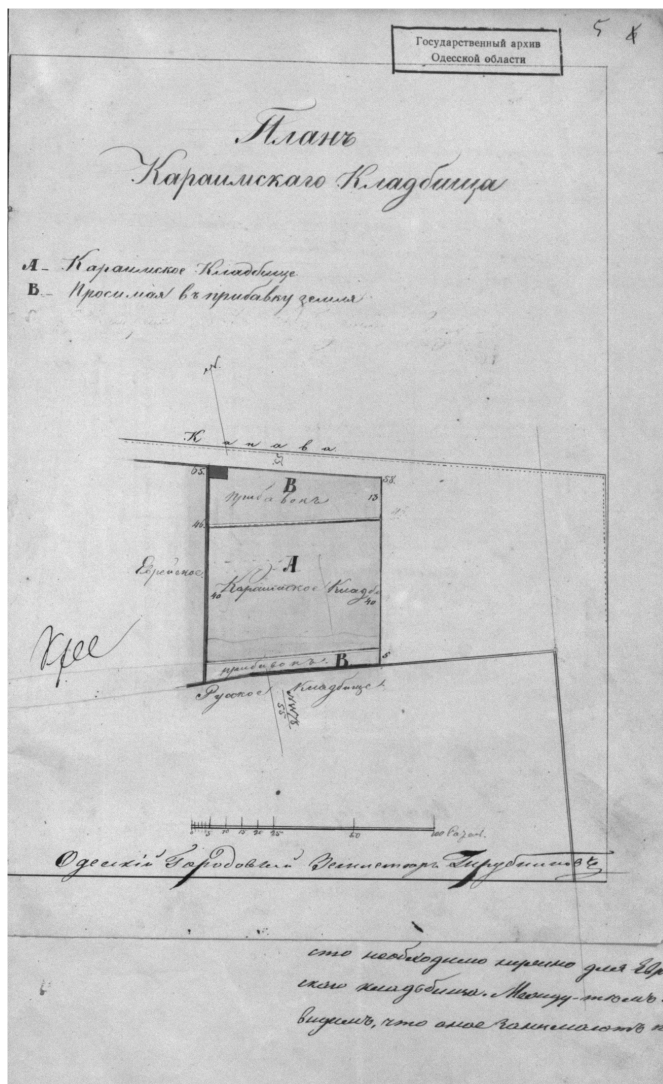

Рис. 1 План Караїмського кладовища (1846) [15, арк. 9]

У 1843 р. військовий губернатор клопотав про задоволення прохання одеського Єврейського кагалу про приєднання земельної ділянки між Єврейським і Християнським кладовищами. У 1846 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Гаврило на це прохання відповів, що він не заперечує, але за умови пожертвування на користь кладовищенської церкви від Єврейського і Караїмського кагалів. Пропонувалося пожертвування вартості землі і огорожі у розмірі 3 саж. Проте Будівельний комітет вирішив, що пожертвування незаконне, тому що кладовища – місця громадські і земля під них відводиться безкоштовно.

До початку 1840-х років Перше (Старе) Одеське кладовище перебувало у володінні Одеського Наказу громадського піклування, Духовного притча храму Всіх Святих і Ради Одеської Євангелічно-Лютеранської громади. Євангелічно-Лютеранська ділянка була добре облаштованою.

З 1841 по 1865 р. кладовище підпорядковувалося Одеському Наказу громадського піклування [20, с. 230].

На Євангелічно-Лютеранській ділянці кладовища було встановлено загальні засади діяльності з поховання померлих і проведення процедури поховання. У 1836 р. одеський губернатор отримав директиву із Міністерства внутрішніх справ про будівництво спеціального будинку для покійників, яких провозили на кладовище для поховання згідно з уставом євангелічно-лютеранських церков у Російській імперії.

У 1837 р. одеський градоначальник Льовшин направив цю директиву Будівельному комітету, який наказав архітектору Г. І. Торічеллі скласти плани, фасади похоронного будинку.

Вартість кошторису будівельних робіт похоронного будинку і вартість транспортування матеріалів становила 945 руб. 8 коп. 25 листопада 1842 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Гаврило прийняв до експлуатації новий похоронний будинок у присутності архітектора І. Козлова. З 1843 р. цей будинок підпорядковувався Одеському Наказу громадського піклування. У 1883 р. у зв'язку з необхідністю проведення ремонтних робіт і розширення приміщення похоронного будинку було складено кошторис і призначено підрядників.

У 1843 р. було розпочато нове облаштування Першого

(Старого) Одеського кладовища. Спочатку було проведено обстеження дерев'яних частин старих воріт і хвіртки. У результаті обстеження цих споруд було виявлено незадовільний стан споруд, а також доріг [11, арк. 22]. Тому негайно було складено кошторис з ремонту доріг щебенем. Вартість щебеню становила: дрібного – 9 руб., а крупного – 8 руб. 50 коп. за куб. саж. Транспортні витрати за кубічний сажень становили 2 руб. 80 коп. [10, арк. 1]. У травні 1844 р. було закінчено ремонт дороги. Вартість усіх робіт і матеріалів на влаштування дороги становила 969 руб. 45 коп. [10, арк. 24–29]. Кошторис на виробництво воріт і хвірток для в'їзду на одеське міське кладовище становив 288 руб. 81 коп. [11, арк. 24–29], з них: вартість усіх видів робіт, виконуваних за договором становила 108 руб. 29 коп. [11, арк. 70 зв.], а вартість необхідних матеріалів, обладнання та інших технічних засобів становила 180 руб. 52 коп. [11, арк. 71].

На початку 1850-х рр. постало питання про збільшення території кладовища у зв'язку із зростаючою смертністю населення міста Одеси, що було пов'язано з епідемією холери 1848 р. У 1853 р. керівник притулку для бідних доповідав, що на одеському міському кладовищі всі земельні ділянки були густо заповнені могилами [13, арк. 1].

15 березня 1856 р. архітектор Н. Н. Черкунов доповів Будівельному комітету про розподіл території на 8 кварталів під нове кладовище – від канал поблизу млинів і хутора, що мав вмістити 10 тис. померлих. У 1857 р. в результаті листування Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора і Будівельного комітету граф О. С. Строганов отримав план відводу земельних ділянок для нового міського кладовища (рис. 2).

Також було видано відповідне розпорядження щодо включення території нового кладовища з зазначенням секторів до плану міста. Архітектор Н. Н. Черкунов склав кошторис на будівництво кам'яної огорожі і огорожі ділянок-секторів конфесійних кладовищ. Територію кладовища було розділено на квартали і ділянки всіх віросповідань. У 1857 р. Н. Н. Черкунов склав план і кошторис, а в 1858 р. – проект кам'яної огорожі кладовища. Цей проект було реалізовано у 1860 р. У ньому зазначалася вартість робіт – 37073 руб. 81 коп., католики і лютерани отримували автономію на будівництво ділянок і прибутки. Довжина всієї огорожі

становила 1466 погонних саж., а витрати – 25 руб. 29 коп. за саж. Під православну земельну ділянку було виділено 849 саж., а витрати становили 21469 руб. 88 коп., під католицьку ділянку (разом із вірмено-григоріанською) – 360 саж. і витрати – 9104 руб. 40 коп., під лютеранську – 257 саж., а витрати 6499 руб. 53 коп. [9, арк. 31, 34].

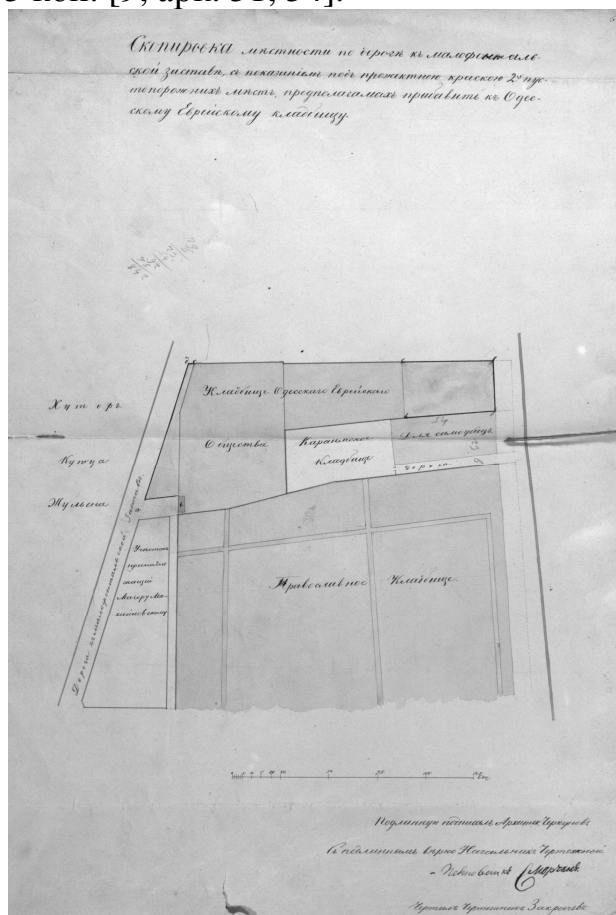

Рис. 2 План Першого (Старого) Одеського кладовища (1856) [14, арк. 24]

У 1858 р. архітектору Н. Н. Черкунову наказано було підібрати необхідну територію для поховання мусульман, оскільки Скакове поле призначалося для військових таборів. 2 червня 1859 р. він доповів Будівельному комітету, що при огляді Нового і Старого Одеських кладовищ є місце для поховання мусульман. 14 серпня 1859 р. було затверджено план земельної ділянки, відведеної для кладовища мусульман [4, арк. 3]. Скакове поле залишалося місцем проведення покарань державних злочинців [16, с. 75–76].

Розглянемо деякі особливості облаштування Мусульманського (Магометанського) кладовища. Всі будівлі, розміщені на кладовищі, були одноповерхові, з односкатним дахом. Праворуч від входу на кладовище знаходився молебний дім з п'ятьма вікнами з фасадної сторони, перед ним – ворота, що імітували два мінарети з навісами у вигляді напівмісяців. Ліворуч знаходилися господарське і житлове приміщення, що були побудовані у 1881р. З внутрішньої сторони кладовища до цих будівель прилягав двір і басейн для омовінь. За фасадними будівлями розташовувався сад.

Згідно з планом архітекторів Н. Н. Черкунова і Ф. О. Коловича Магометанське кладовище було шириною (за фасадом) – 45 саж., довжиною – 75 саж., тобто площа його складала 3375 кв. саж. Ділянка для самогубців мала відповідно 40 і 45 саж., тобто площу 1800 кв. саж. [14, арк. 25, 27, 29]. Такі великі розміри кладовища свідчать про нерідкість випадків самогубств у XIX ст.

У 1889 р. уповноважені особи одеської Магометанської громади А. Каіпов, Ш. Рашкін і А. Різванова клопотали про дозвіл на влаштування житлового будинку з метою збільшення прибутку магометанської культової споруди.

Про функціонування Караїмського і Магометанського кладовищ містяться згадки в різних офіційних виданнях 1920–1930-х рр. Тобто їх остаточно зруйнували в післявоєнний час.

У 1836 р. Одеська Єврейська громада заявила про земельну ділянку 25 саж., на якій були поховані декілька євреїв, і клопотала про включення цієї ділянки до площі Єврейського кладовища, а також будівництво огорожі Єврейського кладовища по лінії встановлення огорожі Християнського кладовища (рис. 3) [12, арк. 1, 3].

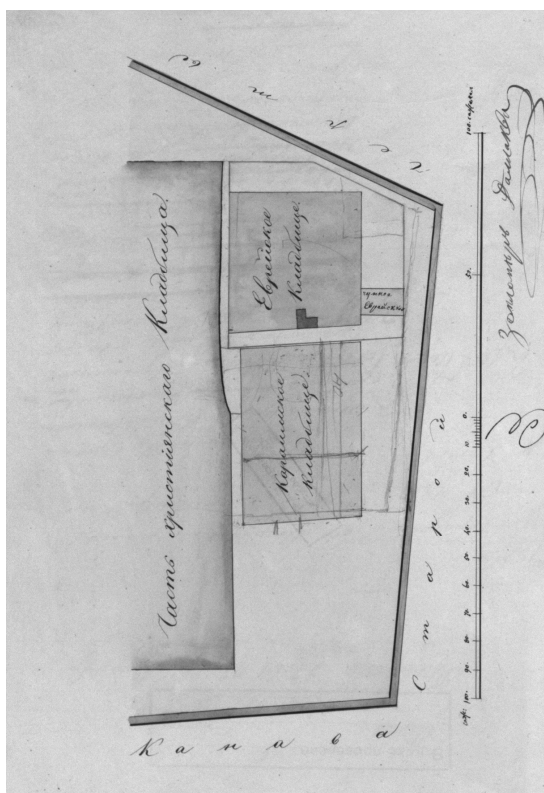

Рис. 3 План Першого (Старого) Одеського кладовища (1836) [12, арк. 4]

У 1846 р. у зв'язку з браком місця на Єврейському кладовищі була відведена невелика ділянка землі, що згодом була зайнята могилами. Тому у 1856 р. старійшини Єврейського погребального братства звернулися з проханням у Будівельний комітет про відведення додаткової землі для Єврейського кладовища [14, арк. 9]. 7 вересня 1860 р. Єврейське погребальне братство надало план і кошторис, складені архітектором Ф. О. Коловичем про огорожу

кладовища кам'яною стіною і будівництво кам'яних воріт.

Весною 1861 р. цей проект впровадили в життя. Останній етап реконструкцій Старого Єврейського кладовища належить до другої половини 1860-х рр. Запис від 4 липня 1867 р. визначає його площу – 1705 кв. саж. [5, арк. 19]

Земельна ділянка у розмірі 10 десятин була відведена у 1873 р. під Нове Єврейське кладовище. З 1876 р. його почали огороджувати кам'яною стіною [18].

Нові заходи для зведення Другого (Нового) Одеського кладовища розпочалися у 1872 р. через брак місця на старому кладовищі. За свідченнями краєзнавця Р. Александрова, в середині 1930-х рр. Старе Єврейське кладовище знищили [20, с. 251].

У 1867 р. в результаті обстеження території кладовища чиновником міської думи Ханджерлі, архітектором Моранді і пастором англійської реформаторської громади міста Одеси було вирішено виділити земельні ділянки для поховання іновірців: одну – на старому кладовищі довжиною 25 саж. і шириною 2,5 саж., площею 62,5 саж. і 4 квартали на новому кладовищі [3, арк. 4–4 зв.].

Важливим є факт існування чумних кладовищ, що були створені у зв'язку з епідемією чуми у місті Одесі 1812–1813 рр., 1829 р. і 1837 р. На початку епідемії загиблих від чуми громадян ховали на загальному міському кладовищі. Лише згодом під такі поховання виділялися невеликі чумні кладовища. Тут ховали у братських безіменних могилах, але траплялися й індивідуальні пам'ятники. Після цього цю місцевість засипали будівельним сміттям, і за кілька десятків років тут утворилася гора. Крім вказаної гори Чумки існувало [Карантинне кладовище](#) (на території сучасного [парку Шевченка](#)).

У 1826 р. на будівництво кам'яної огорожі з двома воротами біля Християнського і Єврейського чумних кладовищ було виділено 6075 руб. [7, арк. 20]. У 1827 р. Одеський Будівельний комітет оголосив конкурс на підрядні роботи з влаштування двох воріт для кладовища військовослужбовців [8, арк. 11]. У 1831 р. надійшли кошти у сумі 145 руб. комісару Кривчикову на викопування рову навколо кладовища, де були поховані військовослужбовці [8, арк. 33]. У 1845 р. за наказом одеського градоначальника Дмитра Ахлестишева був складений план Першого (Старого) Одеського кладовища з розподілом його на квадратні ділянки. Алеї кладовища були вимощені

сумішшю щебеню і крупного піску, засаджені деревами, причому 500 саджанців надійшли безкоштовно з розплідника Жака-Луї Десцемета, який очолював Одеський ботанічний сад і виросував на своєму хуторі саджанці для озеленення міста. Місця для поховання померлих встановлювалися відповідно до затвердженої проектної документації. У 1857 р. містом був затверджений штат управління міським кладовищем, а в 1865 р. – затверджені правила відвідування кладовища приватними особами.

У 1865 р. відбулися зміни в міському керівництві у зв'язку з ліквідацією Одеського Наказу громадського піклування. Перше (Старе) Одеське кладовище стало підпорядковуватися міському громадському управлінню. У 1873 р. Перше (Старе) Одеське кладовище перейшло до Господарсько-будівельного відомства міської управи. Питання про закриття території для поховань на Першому (Старому) Одеському кладовищі ставилося з 1874 р., проте офіційно його закрили лише в 1880-х рр.

Наприкінці ХІХ століття поховання на Першому (Старому) Одеському кладовищі в сімейних склепах продовжувалися і були досить розповсюдженими. Наприклад, з 1899 р. – першої половини 1900 р. тут було поховано представників відомих одеситів: О. М. Дітерікса, О. Ф. Мікешина, Ф. П. Калягіна, М. К. Манго, С. В. Чінгіра, Д. І. Стіфелья, М. І. Чуйка, М. Д. Драго, М. І. Шрайтеля, М. Ф. Мочо та інших [20, с. 254–255].

На початку ХХ ст. на території Першого (Старого) Одеського кладовища розміщувалися: притулок для бідних і храм Всіх Святих, будинок для притча, будинок для відспівування жебраків, каплиця, приміщення для працівників кладовища, ділянки для англіканської, лютеранської, реформаторської общин. У 1908 р. на цьому кладовищі поховання здійснювалися переважно в палісадниках раніше придбаних, було поховано 179 осіб, у тому числі 23 на конфесійних ділянках (Єврейському, Караїмському і Магометанському). Для влаштування палісадників на кладовищі сформували штат, що складався з двох садівників і восьми робочих. За роботи з влаштування палісадників на Першому (Старому) Одеському кладовищі було отримано прибуток 1314 руб. 15 коп. [19, с. 171].

На початку ХХ ст. кладовище стало приходити в запустіння через відсутність догляду, пограбування і цілеспрямоване руйнування.

Починаючи з 1927 р., обстеженням міських кладовищ зайнялася Комісія зі збереження пам'ятників матеріальної культури. Відомо, що член цієї комісії В. І. Чернов на початок 1928 р. зареєстрував на Другому (Новому) Одеському кладовищі 18800 могил [1].

У 1920-х рр. Перше (Старе) Одеське кладовище стало місцем збору хуліганів, карткових гравців і місцем бійок та інших безчинств. Незважаючи на таке становище, місцева одеська інтелігенція продовжувала боротьбу за збереження Першого (Старого) Одеського кладовища. У 1929–1934 рр. Перше (Старе) Одеське кладовище почали масово руйнувати. За рішенням більшовицької влади надгробки кладовища стали розбирати з метою утилізації та звільнення території для інших потреб, деякі поховання було організовано пограбовано.

За свідченням одеського краєзнавця Олега Губаря, Перше (Старе) Одеське кладовище було знищено у 1936 р., під час влаштування Іллічівського районного парку культури. Перша згадка про парк зустрічається в газеті «Чорноморська комуна» 14 березня 1936 р. [21].

Висновки і перспективи подальших досліджень: Перше (Старе) Одеське кладовище є одним із етноконфесійних компонентів побуту населення України. Перше (Старе) Одеське кладовище було закладене в 90-х рр. XVIII ст. на вулиці Преображенська для поховання жителів міста Одеси. Воно розділялося на окремі ділянки за віросповіданням покійного на Християнське, Іудейське, Караїмське, Магометанське, а також мало відокремлені земельні ділянки для поховання самогубців, загиблих від чуми і військовослужбовців. На Першому (Старому) Одеському кладовищі було поховано багато історичних особистостей, серед них талановиті військові: Ф. Радецький, Рібоп'єр, М. Каменський, І. Сабанєєв; громадські діячі, наприклад, Фелікс де Рібас; науковці: О. Кононович, Д. Журавський; І. Бларамберг, С. Ярошенко і митці: М. Бодаревський, Ф. Боффо, В. Желіховська, кіноактриса В. Холодна. На початку ХХ ст. на території Першого (Старого) Одеського кладовища розміщувалися: притулок для бідних і храм Всіх Святих з бібліотекою, будинок для притча, приміщення для відспівування жебраків, каплиця, приміщення для працівників кладовища, ділянки для англіканської, лютеранської, реформаторської общин. Організація діяльності в галузі поховання

померлих здійснювалася органами міської влади. Територія колишнього Першого (Старого) Одеського кладовища у 1998 р. була включена до списку історичних пам'яток Одеси.

Є багато аспектів цієї проблематики, що заслуговують на увагу дослідників, але найбільш цікавими та практично не дослідженими з наукової точок зору є такі, як: створення типології кам'яних надгробків та особливостей стильових напрямків з метою їх подальшого наукового опрацювання та виявлення ступеня мистецької вартості. Необхідним тут також є проведення подальших архівних досліджень, фотофіксації найстаріших об'єктів, що мають найбільшу мистецьку цінність з метою збереження культурної спадщини міста Одеси і всієї країни як свідчення високого культурного рівня суспільства.

Література

1. Вечерние (одесские) известия. – 1928. – № 1492. – 27 января.
2. Головань В. И. Некрополь Одессы. Первое одесское кладбище. – Одесса, 1999. – 100 с., ил.
3. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 470.
4. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 5. – Спр. 218.
5. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 5. – Спр. 503.
6. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1418.
7. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 445.
8. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 2. – Спр. 176 .
9. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 2. – Спр. 1844.
10. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 2. – Спр. 668.
11. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 2. – Спр. 669.
12. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 3. – Спр. 261.
13. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 4. – Спр. 209.
14. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 4. – Спр. 417.
15. ДАОО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2933
16. Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса : «Маяк», 1990.
17. Клянин Р. В. Пример комплексного исследования исторического кладбища / Р. В. Клянин // Столица и провинция в отечественной и всемирной истории : Материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения В. Н.

Ашуркова: в 2 т. – Тула, 2004. – Т. 2.

18. Одесский вестник. – 1876. – № 142. – 29 июня.

19. Отчет Одесской городской управы за 1908 год. – Одесса, 1911.

20. Первые кладбища Одессы: Одесские некрополи / В. И. Смирнов. Ист. Первого город. кладбища, А. И. Губарь; сост. М. Б. Пойзнер. – Одесса: Изд-во «ТЭС», 2012. – 640 с. : ил.

21. Чорноморська комуна. – 1936. – № 61. – 14 березня.

1. Vecherny`e (odessky`e) y`zvesty`ya. – 1928. – # 1492. – 27 yanvaryya.

2. Golovan` V. Y`. Nekropol` Odessy. Pervoe odesskoe kladby`shhe. – Odessa, 1999. – 100 s., y`l.

3. Derzhavny`j arxiv Odes`koyi oblasti (dali – DAOO). – F. 2. – Op. 3. – Spr. 470.

4. DAOO. – F. 2. – Op. 5. – Spr. 218.

5. DAOO. – F. 2. – Op. 5. – Spr. 503.

6. DAOO. – F. 59. – Op. 1. – Spr. 1418.

7. DAOO. – F. 59. – Op. 1. – Spr. 445.

8. DAOO. – F. 59. – Op. 2. – Spr. 176 .

9. DAOO. – F. 59. – Op. 2. – Spr. 1844.

10. DAOO. – F. 59. – Op. 2. – Spr. 668.

11. DAOO. – F. 59. – Op. 2. – Spr. 669.

12. DAOO. – F. 59. – Op. 3. – Spr. 261.

13. DAOO. – F. 59. – Op. 4. – Spr. 209.

14. DAOO. – F. 59. – Op. 4. – Spr. 417.

15. DAOO. – F. 59. – Op. 1. – Spr. 2933

16. Est` gorod u morya. Kraevedchesky`j sborny`k. – Odessa : «Mayak», 1990.

17. Klyany`n R. V. Pry`mer kompleksnogo y`ssledovany`ya y`story`cheskogo kladby`shha / R. V. Klyany`n // Stoly`cza y` provy`ncy`ya v otechestvennoj y` vsemy`rnoj y`story`y` : Matery`aly Vserossy`jskoj nauchnoj konferency`y, posvyashhennoj 100-lety`yu so dnya rozhdeny`ya V. N. Ashurkova: v 2 t. – Tula, 2004. – Т. 2.

18. Odessky`j vestny`k. – 1876. – # 142. – 29 y`yunya.

19. Otchet Odesskoj gorodskoj upravы za 1908 god. – Odessa, 1911.

20. Первые кладбища Одессы: Odessky`e nekropol`y / V. Y`. Smy`rnov. Y`st. Pervogo gorod. kladby`shha, A. Y`. Gubar`; sost. M. B. Pojzner. – Odessa: Y`zd-vo «ТЭС», 2012. – 640 s. : y`l.

21. Chornomors`ka komuna. – 1936. – # 61. – 14 bereznya.

***Рецензент:** Попков В.В. д.фiлософ.н., професор, завідувач кафедри фiлософiї Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова*

13.06.2016